

Aita Gasteluzarrek hitz neurtuz egin zituen zenbait itzulpen

KOLDO MITXELENA¹

Maiz aipatu izan dut Orixe zenak beste hizkuntzetan idatziak gurea bihurtzen agertu zuen trebetasun harrigarria, batez ere hitz neurtuz ari zenean. Ez diet lehen esanei oraingoan deus kendu nahi, baina, halaz ere, erakutsi nahi nuke izan zituela bide horretan aitzin-gidari zaharrak. Ez dut esaten horiei zorrik dienik; bai, ordea, ez zela bera bide horretan barrena aurrenik abiatu, ibilia zegoelako ordurako bidea.

Bihurtzaileak izan dira antzinako euskal idazlerik gehienak, hitzez-hitz itzultzen zutenak edota besteren esanak oinarri harturik bere gisara mintzatzen zirenak. Horrelakoak dira XVIIgarren mendean Lapurdin bertsoan argitara ziren liburuak. Askatuena, noski, eta berekoiena Etxeberri Ziburukoa dugu, bere baitarik mintzatu baitzen sarritan, eredu jakinik gabe. Hagitz askatua izan zen ere Sarako Harizmendi, baina ez hura bezain barkakizun, itzultzen ari zelakoan asmaketan jardun baitzuen gehienbat, Andredena Mariaren Ofizioko hitzak eman beharrean.

Beranduxeago agertu zen Aita Bernard Gasteluzarren liburua, bere baitarik eta bestetarik ondu zuena: *Equia catholicac salvamendu eternalaren equiteco necessario direnac* (Pauen, 1686). Eta itzulien artean, hain zuzen ere, hiru «prosa» datoz, Orixeren liburu ezagunean neurtitzetan euskaratuak agertzen direnak: *Lauda Sion salvatorem* (210-214. or.), *Stabat Mater* (276-279) eta *Dies irae* (338-341). Hirurak datxekala, neurri berean bihurtuak.

[1] EGAN 1965 (1-6), 40-44 or.

Ez dago zertan hasi nor gehiagokan. XVIIgarren mendeko jesuita hark orduko ohituren arabera itzuli zituen eta Orixek, berriz, oraingo legez. Eta bide berriak bide zahar bihurtzen hasi zaizkigunez gero, ez du noski, inor izutuko Aita Gasteluzarren bizkerak.

Honen liburua bakan aurkitzen da eta horrexegatik aldatu ditut hona hiru «prosa» horiek, letraz-letra oraingo idazkerara itzulirik: huts larriren bat edo beste zuzentzea baizik ez dut egjn.

Zeurok esango duzue, irakurri ondoan, zer deritzezuen.

Sakramendu Sainduaren gainean Sain Thomas
Doktoraren prosa
Lauda Sion Salvatorem

Eliza, zure artzaina,
Salbatzaile, kapitaina,
lauda zazu handizki.

Eginagatik nahia,
laudatzeko jaun handia,
ez daikezu osoki.

Zure kanten materia
har zazu ogi bizia,
banketik gozoena.

Hau zuenean sakratu,
bera izan zen ofritu:
dohainik handiena.

Altza zazu gora boza
eta zaite ungi goza
ogi hunen laudatzen.

Lehen eman ontasunak
hemen ditu Jesus jaunak
orai berriz berritzen.

Hemen errege berriak
Bazko zahar joan gustiak
berrietan trukutzen.

Itzal hutsa du egiak,
gau ilhuna iguzkiak
ondotikan segitzen.

Manatzen du Jesus jaunak
afaritan eman onak
ofrenda diotzogun.

Bere gorphutz sakratua
eta odol preziatua
konsekra diotzogun.

Odol saindu, du erraten,
arinoa dela egiten;
gorphutz saindu, ogia.

Eskuak eztu ukitzen,
begiek ez ezagutzen:
fedea da argia.

Akzident diferent hetan,
eta ez substanzietan
dago tresor handia.

Odola da kalitzean,
gorphutza ogi-ordean:
banatan, jaun handia.

Ezta gorphutza zathitzen
Odola ezta partitzen
Bañan daude osorik

Millei zaie zerbitzatzten:
batek hainbertze du hartzen,
deus ez gutiagorik.

Ogi bera dute onek
eta bera hobendunek
mahain berean hartzen.

Bañan onek bizitzea,
gaxtoek heriotzea
differentki kausitzen.

Hostia denean hausten,
oso da Jesus egoten
parte ttipienez.

Figurak dire ukitzen,
gauzak eztire guttitzen
bere estatu barnean.

Hau da haurren janharria,
hau aingeruen ogia
eta ez ozarrena.

Isaak hau zen gurutzatu,
bildots hau sakrifikatu,
hau da kristauen manna.

A, ogi egiazkoa,
artzain amudiokoa,
har gaitzatzu grazian.

Arren iguzu indarra,
zure bisaia ederra
ikhusteko glorian.

O Jainko, puxant zarena,
gustiak dakizkitzuna,
zaren gure khoroa.

Zaren zeruko gorthean,
zure mahain ederrean,
gure bozkarioa.

HALA BIZ.

**Ama Birjinaren auenak gurutzearen aitzinean, eskaraz
Stabat**

Ama zegoen tristea,
kontenplatzean semea
habean itzatua.

Bihotz malenkoniosa,
triste eta dolorosa
dagaz zuen zaurthua.

A, zein hagitz zen tristetu
Birjina benedikatu,
haur eder haren ama.

Amaren doloratua,
ikhusirik penatua
semearen arima.

Andre hura aditzean
hain dolore borthitzean,
nor eztzen tristekuko?

Ama doluz ikhustean
semearekin batean
nor etzen flakatuko?

Ikhusi zuen zaurthurik,
burreuek azotaturik,
salbatzaile emea.

Ikhusi habean hiltzen
eta penek erdiratzen
Jesus semea

Ama amudiozkoa,
izan duzun ondikoa
niri ere indazu.

Arima barrena harra,
bi begietan nigarra
eman diezadazu.

Bethe dazu, othoi, ama,
dolorez ene arima,
triste nadin zurekin.

Indazu su bihotzean,
Jesus Christo maitatzean
dagizudan atsegin.

Ama, gauza bat egizu:
gurutza diezadazu
semea bihotzean.

Har nazazu semearen,
enegatik hil denaren,
partale gurutzean.

Utz nazazu Jesusekin,
haren pena handiekin
egon nadin dolorez.

Egidazu garazia
zurekin, o Maria,
bizi nadin deithorez.

Arren Birjinen Birjina,
amarik den hoberena,
utz nazazu hiltzera.

Bai, egidazu fabore
laster dagidan nik ere
Jesusen gurutzera.

Zilha nazazu zauriez,
sesi dolore gustiez,
aren amorekatik.

Haren odol sarraskiak
eta tromenta handiak
iasanen tut gogotik.

Iujearen aitzinean,
azkeneko egunean,
behar nauzu beiratu.

Semearen gurutzeaz,
odolaz, heriotzeaz,
behar nauzu salbatu.

Arma nazazu itzeez,
lantzaz eta arantzeez,
bizi nadin grazian.

Gero, hil eta munduan,
ediren nadin zeruan,
zurekien glorian.

HALA BIZ.

Dies irae Dies illa, & Prosa

Mundua, Jujamenduan,
Egun kolerak minduan,
Herrauts eginen da suan.

Nolako izialdura,
jausten denean mundura
Juje jauna jujatzera.

Trunpeta jotzen denean,
hillak memento berean
bilduko tu aitzinean.

Harrituko da natura
ethortzean kreatura
tronuaren ingurura.

Izanen da liburua,
non baitaite markatua
bat-bederaren kontua.

Jaun jujea da jarriko
huts gustien jujatzeko:
eztu deusik barkhatuko.

Gaxoak zer dut erraren
benturaz baita izaren
justu dena salbaturen?

Erregerik handiena,
gustientzat hil çarena,
ez nazazula kondemna.

Orhoit zaite enegatik
jautsi zinela zerutik:
salba nazazu mundutik.

Unhatu zinen lurrean
ene bilha gurutzean:
beira nazazu aldean.

Bengantzen juje justua,
galdegin gabe kontua
indazu barkhamendua.

Bisaia zait ahalkatzen,
bekhatuek ikharatzen:
ez natzaitzu urrikaltzen?

Maria duzu salbatu,
ohoin onari barkhatu,
niri bihotza altxatu.

Arren indazu grazia,
paira su harrigarria
ez dezadan, Jaun eztia.

Har nazazu eskuinean,
zure arthalde maitean,
eta ez utz ezkerrean.

Damnatuak bentzuturik,
su asprean hondaturik,
deit nazazu zeuretutik.

Galdez nago belhauriko
bihotza doluz hiltzeko,
a, noiz nauzun salbatuko!

Eguna, hire illhuna,
pitztu gizon hobenduna
jujatuko den eguna.

Jesus, guziz amulsua,
barkaturik bekhatua,
huni emozu zerua.

HALA BIZ.

Sarako Joanes Etxeberriren «Eskual-Herriko gazteriari»

KOLDO MITXELENA²

Etxeberri Sarakoaren berri guztiok dakigu. Eraberritzera etoni zen oraintsu arte deus gutxi landu dugun sail batean: irakaskintzan, hobeto esan, euskararen bidez bere ustez egjn behar zen Euskalerriko irakaskintzan.

Badakigu ere zer ondoren izan zuten bere ahaleginek. Ez zuten antzinadanik zetorren nagikeria baztertu eta idatzi zituenak ere, gehienbat, itzalpean gelditu ziren, Urkixok eskuizkribua aurkitu eta liburu eder bat argitara zuen artean: *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri (1712)*.

Bilduma horretan dago idazlan hau, izenez oraindik orain Ramiro Ledesmak egin zuen «hitzaldia» gogora dakarrena. Izanez, ordea, ikusiko duzuenez, Etxeberriren deia bestetarako da: gure orduko gazteria, berak dioen bezalatsu, Marte zakarrarengandik baztertu eta Minervaren lan atseginetara erakartzeko egina.

Badirudi, beraz, ez dugula muga txarra orain, ikasgosea gehitzen eta larritzen hasi zaigun une honetan, Etxeberriren hitzak, zeuden zeudenean idazkera aldatzarekin, hona ekartzea, hausnaur egin dezagun apurtxo batez zertan ginen, aitzin gidari haren denboran, eta zertan garen egungo egunean.

Etxeberrik mintzo ugaria du, baina ez, beharbada, behar bezain ozena eta zolia ozenagoak ere ez zituzkeen gure orduko arbasoak iratzarri-

[2] EGAN 1965 (1-6), 109-110 or.

ko, noski, baina gaur ozenagoa nahi genuke. Axularren ondokoa eta imitatzailea izan zen hura, baina Axularren indarrrik eta bizitasunik ez zuena. Gure artean beti gertatu ohi den bezala, gainera, XVIIgarren mendeko gizona dirudi Frantziako XVIIgarren mendekoa, halare eta ez XVIIIgarrenekoa.

Zenbait argitasun, hizkeraz. Badira hemen hitz batzu ia berak eta (bere ondoren?) Larramendik baizik erabiltzen ez dituztenak.

Hauetarik dituzue alosia («musa» «harmonia», Larramendik dioenez) eta huzkuia, «senipartea» edo hemen. Beste bat, hauteriza, ongi aldatua badago, Etxeberrirena da, «hautespena, aukeramena» adierazteko, eta orobat astrugaizki «moldegaizki, itxura txarrean»

Orixeren heriotzean

KOLDO MITXELENA³

Orixe ere joan zaigu. Zaratarik gabe, har izkutuaren antzera, azpila-nean ari den denbora iheskorrak erauzi du gure artetik udaren erdian. Guztiok ezjakinean edo jakinaren gainean irakasle genuena galdu dugu guk eta zeukan haberik sendoenetariko bat galdu du euskarak. Euskal literaturaren oroitza penak lurtean diraeino ez da noski itzaliko haren izena eta omena.

1888an jaio Gipuzkoako Orexan, Nafarroako mugan, eta aurten hil Añorgan, Donostiako auzoan: hauexek dira Orixeren bizitzaren mugak. Bien bitarteko xehetasunetan ez naiz hemen sartuko, horien berri ederki baino ederkiago eman baitu *Aranzazun* (XLI, 268-269 or.) adiskide min izan zuen Antonio M. Labayenek.

Halaz ere, esan beharko dut hitz bitan Ormaetxea idazlea nola sortu zitzaigun. Gipuzkoa-Nafarroetako mugan artzai, ikazkin eta nekazarien artean hazia eta bizia zen basa-mutikoa Xabierri eraman zuten Jesusen Konpainiaren ikastetxera. Han, dirudienez, euskaldun garbia izatea ez zitzaion izan gure arteko zenbait seme-alabentzat beldur duten bezain trabagarri. Besteak beste, laster ezagutu zituen, eta ezagutu ahala maitatu, gaztelaniazko maisu zaharrak eta are antzinagoko Erroma eta Greziako idazleak. Ikastaldi horiek ez ziren mendi-mutil harentzat izan behinola Eneko Loiolakoarentzat bezala ezinbestean eta nekearen nekez egin behar diren egitekoak. Olerkari zaharretan bukolikoetan epikoetan baino gehiago aurkitu zuen betidanik poesiarako zekarren joerak eskatzen zuen bidea eta ez zen aurrerantzean bide horretatik baztertuko.

[3] EGAN 1961 (4-6), 157-163 or.

Ez zen, luzaroan han egon arren, Jesusen Konpainian gelditu. Mundura zenean berriz, eta ez bere gogoz, bizirik zeukan jainkoazko gosegarria “Basauntza ur biziaren irrikaz bezala; alaxe dago nere anima Zure irrikaz, Jauna” eta bizirik zeukan haurtzaroko hizkuntzari zion maitasun gorria. Eta ez zeukan beste eginbiderik, goragoko eginbideak baziren ere, hizkuntza lantzetik alde-eragin ziezaiokeenik. Orixek egin zuen lehenbizi harako amets hura, Lizardik adierazi bazuen ere gero hitzez:

*Baña nik, izkuntza larrekoa,
ni aunat ere noranaikoa:
yakite-egoek igoa;
soña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa.*

Euskara ez zen behinere izan Ormaetxea zenarentzat, euskaldun askorentzat bezala, bere txokoko eta auzoko hizkera. Bizkaiera zeharo ikasi zuen *Tormesko itsu-mutilla* eta zenbait olerki lekuko eta barren-ixuriak iparraldeko euskalkietara zeramala aski ezaguna da. XXgarren mende honetako euskara erkituxea ez ezik, antzinako liburuak ere astiro irakurriak eta aztertuak zituen. Orixeri zor diogu batez ere orduko gazteek oihartzuna zenik ez genekiela belarrietara zitzaigun oihartzuna.

Gal-zorian zebiltzan antzinako eta herriko ondasunak jasotzeaz eta bereganatzeaz gainera, gehiago ere egin nahi izan zuen Orixek. Berrizale agertu zitzaigun nolazpait ere; ez, ordea, bere aldiko garbizaleen gisara, barrenago eta mamiago baitzihoan bera. Motela, nagia aurkitzen zuen arterainoko prosa, gaztelaniaz 98koek bezala, gehiegizko apaingarritz jantzia. Eginahalean saiatu zen, beraz beste nonbait esan dudanez, gure hizkuntza aldi eta eginkizun berrietarako egokitzen, hizkera zailu, labur, biziago bat moldatzen. Orixek geroztik doinu berri batean ikasi du mintzatzen Euskal-prosak, atsegin bazaigu eta ez bazaigu.

Zenbatetaraino jabetu zen hizkuntzaz, itzulpenek ematen digute aditzera, bere baitarikako idazlanek baino areago, lotuagoa baitago beti itzulketan ari dena bere ahoz, horrelako lokarrik gabe, mintzatzen dena baino. Eta lokarriak kate gogor bihurtzen dira itzul-lana neurtitzetan egin behar denean.

Aspaldidanik esana dago, eta itxuraz esana, esate baterako, ez dela inor gauza izango gaurko hizkuntza batean eta gurea gaurko hizkuntza

berrietako bat da, zorionez *Lauda, Sion, Salvatorem* zehazkiro emateko neurri berean. Hori, ordea, eta *Stabat mater* eta beste asko, *Urte guziko Meza bezperetan* ikus daitezke, latinez baino laburrago esanak, guziok dakigunez. Ez dut uste San Tomasek berak haserre bide handirik izango zukeenik, ahapaldirik gehienetan behintzat:

*A sumente non concisus,
Non confractus, non divisus,
Integer accipitur.
Sumit unus, sumunt mille,
Quantum isti, tantum ille.
Nec sumptus consumitur.
Sumunt boni, sumunt mali
Sorte tamen inaequali,
Vitae vel interitus.
Mors est malis, vita bonis;
Vide paris sumptionis
Quam sit dispar exitus.*

*Artzen dunak ez puskatzen.
ebakitzen, ez bereizten,
osorikan jaten du.
Batek artu, millek artu,
millek aña batek jan du;
jan ta jan ezin aitu.
Onak, gaiztoak, bat artzen:
biek protxu banarekin,
ari gozo, oni min.
Bat il ta bestea bizi
janari bera jan eta
Zer azken banarekin!*

Eredu ederra daukagu Orixegan itzulketarako, baina eta hau ere gogoan eduki behar dugu beti gutxi batzuen mailako eredia. Itxaropen berria sortu digu gure hizkuntzaren gaitasunari buruz, uste genuen bezain traketsa eta moldakaitza ez dela argi baino argiago egitez, eta ez hitzez erakutsi digunean. Edozein gauza, baita izkutuena eta zailena ere, eman daiteke euskaraz, euskara garbiz, baina ez du edozeinek emango, leherrenak egiten baditu ere. Gaitzago da oraindik euskaldun ikasi barentzat, askozaz ere gaitzago, inguruko erdara batetik euskarara itzultzea, erdara horietako batetik bestera baino. Ez digu, egia mingarri hori estali behar Ormaetxearen "virtuosismo" miragarriak.

Ez naiz laburzki baizik mintzatuko azkenaldian erabili eta erabili erazi nahi izan zuen euskara moldeaz. Ez da gehienetan zorionekoa izaten euskal idazle eta euskalariaren arteko ezkontza, bata bestearen kaltean ari baitira beti. Eta Orixe, onerako edo gaitzerako, euskalari trebea genuen eta idazle handia. Biak pertsona bakar baten barrunbean kokatzen badira, ez dago ez bakerik ez osasunik gizon asko ero-etxera eramán dituen bide batean baizik: "gogo erdibiturik" bizi beharko du horrelako ezbeharrak soinean daramanak, aldizka euskalariaren ahoz mintzatuaz, aldizka idazleari emanaz hitza. Nork bere sailean nagusi

behar du izan, eta bestearenean mirabe. Eginbide erraza ez dela badakit eta bestela jokatzetik datozen nahasketak barkakizun iruditzen zaizkit, osasungarri ez diren arren.

Orixe ez zen inoiz hizkuntzaren edertasun hondargabeetan ito: hizkuntza zerbaitetarako nahi zuen, euskaldunaren izaera, gogo-giroa eta bizimoduak adierazteko. Eta euskalduna, harentzat, ez zen hiritarra, nekazaria eta itsas-gizona eta are artzaia eta ikazkina baizik. Zorionez, ordea, ez zebillen hirietako bizitzaz biguindurik ihesi mendi bila, ez zeraman herresta antzinako amets bukolikoaren lilurak. Bizimodu hura haurtzaroan ikasi zuena besterik ez zen eta ez zion bere nahiari ukorik egin behar, inoiz San Antonio abadeak bezala, mendian basa-gizonen artean bizitzeko. Horiengandik ikasiak zituen esaerak, ipuiak eta bertso umilak ez zituen gutxietsi gero, jesuiten artean poesia goitarraren berri ikasi zuenean. Honek erakutsi zion aitzitik deus gutxikotzat dauzkagun huskeria haien egiazko balioa.

Bi lagunek ezagutu dituzte inork baino hobeki gure herri-ondasunak: Azkuek eta Ormaetxeak. Bi eratara, ordea, hura biltzailea baitzen batez ere, txingurri langilearen antzera; hau, berriz, edertzailea. Horrelaxe, Azkueren hiztegiaren edo *Euskalerrriaren Yakintzaren* ondoan, Orixek *Euskaldunak* poema ipini du, gure artean ondu den ederlanik larriena. Larriena, erdietsi duen handitasunean eta eskas dabilen puntuetan, ez baitira hutsak bereizgarririk kaxkarrenak.

Erraza ez dela, dio norbaitek, ezta osoro herrikoa ere. Neroni ere erraza ez delakoan nago, baina ez da erraza, batipat, herri-kutsua duen aldetik. Herri-bertsoak ez ditu behar bezala ulertuko, Xenpelar lekuko, euskaldun garbia ez denak, diotenak adina ardura baitu ixilik uzten dutenak.

Halako lehor-antxa ere aurkitu izan zaio. Ez zitzaion atsegin Orixeri erromantikoen biguinkeria ozena eta erromantiko-kume gara gehintsuok, edozein nabarmenkeriatik itzuri dabilen klasikoaren neurria baizik. Gureak, bestalde, traba latza ipini zion bere buruari antzinakoek hain gogoz eta debekurik gabe zerabilten amorioa baztertu zuenean bere kantutik. Ez zuen lohitu nahi eta ez da lohirik gabe egiazko gizamaitasunik, gora-beharrak eta lurrera-nahiaren arteko teinkak ematen baitio, hain zuzen ere, bere izaera berezia.

Zinetako gizakirik, pertsonarik, ere ez da poema horretan, egileak berak aitortzen duenez: “Euskalerrri osoa dut kanta gai, ez biko bat edo beste, gure gauzeri lokarri bat ezartzeko asmatu ba dut ere. Lepazintzailu eder batean, arri-pitxiak dira bearrenik, bein “Lizardi” zanak (Goian bedi) esan zidan bezala: aria izan diteke naiz olako, naiz alako”. Oraingo norbaitek esango lukeenez, Orixek erabiltzen ez zuen hizkera batetara itzuliaz, jendea, “masak”, dira egiazko protagonista, ez gizaki bakun batzuek. Bestela pentsatzen dugunok, halaz ere, huts horren damuz gelditzen gara, Euskal literatura osoaren hutsa baita, Orixerena ez ezik. Lizardik berak, esanak esan, alderantziz jokatu zuen lirikan bertan izaki bizigabeak bizten eta “nortzen” saiatu zenean.

Gizaki baten irudia utzi digu, halarik ere, noizpaiteko “ilunzaleen” gisa argiz eta ilunbez oratua: bere buruarena. Harro eta apal, eramankor eta suminbera, herrikoi eta landu, ederzale eta gramatikalari..., zenbat eta zenbat horrelako etsaitasun ez zeramatzan barruan, guztiok bezala! Beragan, ordea, handiagoa zelako, nabarmenago agertzen zaizkigu. Mistiko ixil hura bera genuen mila bider, hau eta bestea dela, eztabaida minetan oihuka zebilen polemista bortitza. “Contra esto y aquello”, esan zezakeen Unamunok bezala eta ez dabil Unamunogandik dirudien bezain urruti. Nori berea zor zaionez gero, aitortu behar da, beraz, ez zutela indartsuek gehiegi beldurtzen eta nahiago zuela gehienen kontra mintzatu, alde baino. Zaharzale agertu zitzaigun giroa berrizale zenean eta berrizale beste aldekoak gailenduxe direnean.

“Gerraren billa gau t’egun” zebilen munduan barrena eta bakea, bazterrik gabeko bakea, maite zuen bihotz-bihotzez. Borrokarako grinak eragin dizkio, agian, orrialderik bizienak prosaz eta Jainkoaren altzo zabalean atsedean hartu nahi duen maitasunak neurtitzik ederrenak. Hutsik gabeko bertso doietan behin eta berriro itzuri zaion deadar bihoziak balio du, ene ustez, bere lumatik sortu diren gainerako laneginek beste.

Urte haietan nagusi zen euskal estiloaren arabera –apaingarrietan, letretan, etxeetan, musikan– herri teologia sartu zuen gure poesian, gero Markiegik eta beste gehiagok trebero erabiliko zutena:

*Itzai bat bidez doa, gurdia
idiei lotuz. Aurretik
itzulinguruz, iges, baztarka
txakurra isatsa iasorik.*

*Itzala ere iosta-lagun du,
-oroi ta irudi ala nik-.
Auek adinbat okertu bage
itzai, adimena atzetik.*

Unamuno dator gogora berriz, atzekoz aurrera bada ere. Kezkatan zebilen Unamuno eta Orixe, azken oinarriei begiratzen badiegu, ez zuen zalantzarik nabaritu. Betikotasun betean murgildu beharrak arte-gatzen zuen Unamuno; bizitza honen ur lasterren ezin geldiak, Orixe. Ezin bihur inolaz oraina beti:

*Ba dugu lurrean argi horren izpi,
baina gorputz hunek askotan itzali.
Iguzki-tarteka zerbait ba dakusgu,
baina oroit-ezaren lainoak galtzen gu.
Ez egon behar nik aterrik bage eme,
Iainko onaz baterik esnai ta lo ere!*

Filosofi gaietan lan sakonak argitara zituen Ormaetxeak, ontologi-az edo. Ez naiz nor horiezaz iritzia azaltzeko, filosofiaren adiskidea adiski-de ezjakina izanik ere. Orixe, nere iritziz Galileo aurreko gizona genuen, jakintza berria sortu baino lehenagokoa, alegia. Giza jakitearen mugez ez zen, oker ez banago, gehiegi arduratzen eta mugak ditugu damurik, aspaldiz gero lehen auzia eta arazoa. Gehiago badakigu alde batetik, ez dugu uste, dudaren herdoiak jo gaituelako edo, lehengoek uste zuten adina jakin dezakegunik.

Dena den, mintza bitez adituak horrezaz. Orain Orixe eta Lizardiren adiskidetasuna nahi nuke gogoratu, hitz bitan. Hain ezberdinak izanik eta hain ezberdinak zirelako biak bildu zituen lokarria ez zuen heriotzak berak eten eta Orixe, lehortzat geneukan gizona, ez zuen inolazko lotsa gaiztoak lotu bere adiskideaz mintzo zenean. Hain ederki esan zuen bezala:

*Bego negarra, lurrindu bedi
Begian malko mingotsa
alare ez uke nik iregatik
negar egitea lotsa.*

Adiskidetasun horrek izan baitu ondore ugariarik gure literaturan bertso eder (edozein hizkuntzatan egin diren bezain eder) horiezaz gainera. Lizardiren alderdi bat Orixeri zor diogu eta Orixerenetik aski Lizardiri, ikasle bezain gidari izan zuenari. Aita Olabide bera ere ez zen gutxi Orixeren laguntzaz baliatu.

Egungo egunean inoiz baino nahasiagoak daude arazoak Euskal herrian, idea kontuan batez ere: ez dago sinesterik, usterik ez osperik alde guztietan onartuko dutenik. Orixek ez du, bada, aurkitzen zenbait alderditan duela zenbait urte aurkitu zuen begiramen harriturik. Orixeren ondoren orpoz-orpo ibiltzea bestetara jo gabe, munduaren lau bazterrak aztertu balitu bezalaxe, kaltegarria litzateke, noski. Okerrago litzateke, ordea, Orixe baztertzea, irakurri gabe gutxieste. Alderik alde eta bazterrik bazter ibili beharrean, aspaldi honetan gabiltzan bezala, hobe genuke Hegelek irakasten zuen Aufhebung hura zer den ikastea. Ezer ukatzeak ez garamatza inora: goragoko maila batean idoro daiteke liskarbiddeen atsedena.

Gizona, berriz, gizabetekoa da. Jaioterriari eskeini zizkion hartu ziztuen dohaiak oro eta hari lotua iraun du azkenera arte, dohaiak hari lotu etengabeko lanean haren alde. Obra mardula utzi digu eta bizitz eredu beteagoa.

Erraiak erretzen zizkion egartsua asea du noski honez gero goiko iturri garbian.

Euskal literaturaren etorkizuna

KOLDO MITXELENA⁴

A thing of beauty is a joy for ever:
its loveliness increases; it will never
pass into nothingness, but still will keep
a bowcr quiet for us, and a sleep
full of sweet dreams, and health, and quiet breathing.
]JOHN KEATS

Gizona gizon denez gero, zer den galdezka ari da. Etengabeko galdegite hau ez da oraindik bukatu, ezta bukatuko ere gizona gizon deino. Erantzunak asko dira; gogo betekorik, ordea, ez.

Galdera askoren artean, batek kezkatu izan nau behin baino gehiagotan. Geure izatearen zatirik barrenena, geureena, zein ote dugu? Gaurko askoren erantzuna alde zurretik jakina daukagu: gure zinetako izatea, gure nortasuna, ez da gugan besteekin batera duguna, besteengandik banatu eta bereizten gaituen izaera berezia baizik.

Ez luke inork erantzun honetaz harritu behar. Oraingo zenbait gizoni guziori beregan Jainkoaren eskua ageri ez zaionez gero —gure Orixek agian inork ez bezala kantatu duen «esku legun begiduna»—, nahitaezkoa da nor bere barrenean ezin hautsizko hesiz inguratua egotea. Gizonak bere burua munduan aurkitzen du, hemen gertatzen da —hemen suertatzen, gure artean esaten den bezala— nola eta zergatik ez dakiela. Jaiotzean piztutako argi harrigarria, mundu guzira beregan lezakeen argia, harrigarria mundu guzira beregan lezakeen argia, ez da halaz guziz ere, kanpotik eta barrendik inguratzen duen ezerezean, edo-

[4] EGAN 195 (3), 17-21 or.

zein haizetxok itzal dezakeen su ahul bat besterik, ezerezak luzaro gabe deuseztatu eta irentsi beharrekoa. Giltzape horretatik ezin irten ez eza-guera bidez, ez lurreko maitasun bidez: eginahalak egin arren, ezin inork bere burua bestetan bihurtu ez eta besterik zeharo bereganatu.

Oraingo zenbaiten ustez, beraz, ni ni naiz eta besteak beste, eta nere-nerezko dudana ikara eta nahigabe hutsa den bakartasun tristea. Besterik aurkitu zuen horratik gure Lizardik bere animaren lezean, «nork gere muñean dugun itzalera» jetxi zenean. Bere baitan eta bereztat adina besterengan eta besterentzat bizi behar du gizonak eta besteengandik, hurkoenengandik ere, bereizten duen osin zabal hondogabea begien aurrean ez daukanean, bere baitan somatzen du garbiro besteren bizia eta izatea. Hezur, mami, odol, ohitura, ixuri, joera, sinismen, izaera, pentsabide, besteri zor dizkiot eta bestetan txertatzeko ahalmena badut. Ongi aztertuz gero, ez naiz bitartekoa besterik. Eta nere nortasun hutsa jazten duten «zer» hauek ez dira nere buruari erantsi dizkiodan gauzak, nolana ere erantzi ditzakedan jazkiak. Geurekoikeriak maitasun hori maiz lainotzen badu ere, maiteago ditut —nereago alegia— nere nortasun berezia baino eta, hala behar bada, geure bizi bakar ezin berri-tuzkoa galbidean jarri ez ezik, galdu ere egingo dugu ezinbestean zori gaiztoa onarturik, aurrekoengandik ondorengoengana doan «lokarri za-harra» eten ez dadin.

Eta gainerakoan gain, gorago eta barrenago, gure izaera osoa biltzen eta barrentzen duen hizkuntza, barrengo mintzabeharrari hitz-iturri luzea ematen diona. Hizkuntzaren guretzako balioa, berriz, zein gurea, zein ezin utzizkoa dugun ezin jakin, gure artean bezala hildako ala bizitako ote dugun zalantzan gaudenean baizik.

Bada euskal literaturan aspaldidanik negar hari bat gero eta ugaria-go dariona. Negar hari honen aleak ezin konta ahala dira eta bat edo beste aukeratzea nahikoa izango dugu. Beste euskal libururik gehienak bezala behar adina irakurtzen ez den Domingo Agirreren *Garoan*, Joanes artzaiaren begiak Urkiolan zaharreriak goibelduak dauzka. Inguruko mendiak ez zaizkio gartzetan bezain eder: «Ezta irudipena: azpietatik zulatu dituzte alderdi batetik besteraño; beren egaletatik tontorretara bide zabalak egin dituzte; beren arrizko ta burnizko erraiak eguzkitara ateratzen aidira, ta gure umeak mendi zuloetatik zear dijoazkigu, ezta-ki nora, bide zabaletatik datorzkigu eztakit nongoak geure gallurreta-*raño*". Euskal mendietako zuhaitz-belarrak azpianean ihartzen ari den

satorraren beldurra ez da Joanes bakarrarena. Gernikako arbola iharraren sustraiak ere, aitari entzuna dut, sator batek jan omen zituen. Dena dela, satorraren lana atertu gabe aurrera joango zela Joanes agure zaharrek ere orduezkero antzeman zezakeen eta jakina: euskalduntasuna eta burnibidea, hark uste bezala, betikoz elkarren etsai izanik, burnibideak euskalduntasuna egunen batean, urrutira gabe, baztertu eta ezereztu behar.

Erreteriar baten ametsa ere gogoratzen zait, ameskaitz erdiragarria bera. Bere maitearen bila dabil zelai-baso-mendietan barrena eta ez du haren aztarnarik inon ere aurkitzen. Eliz-ezkilak ere, haren hileta hotsa bederen eman behar zutenak, ixilik daude. Eta holako ametsen batek gainerako euskal poeten gogoak, begien aurrean zuten edertasuna itsustuz, noiz edo noiz nahigabetu ez dituenik nola esan?

Horiek baino lehenago, Arrese Beitiak, burni hotsa darion Bizkaiko hizkeraz, adierazi zuen aldez aurretik euskararen heriotza. Heriotza hori inor ohartu gabe gertatzerik ez nahi eta, igarle gisa, berorren hilki-zunetara eraso, ekaitz, uholde, tximist-trumoiak deitu zituen. Bertsolariaren deadarrak gora-behera, ordea, lur, itsaso eta haizeak lehengoan daude eta lehengoan egongo aurrera ere: Euskal herriko erreken marmar axolakabea gure belarri minduentzat bakarrik mindu da.

Negartien ondoan bihotz alaiagoak ere izan ditugu. Hizkuntza gutxi egin dute literaturan euskarak bezain sarrera pozgarria, Detxepare erretoreak dantzarako deia egin zionean. Honek, itzulinguru eta zehar esanik gabe bere egiazko antz-irudia bertsoetan emateaz gainera —lurkoi eta fededun, atseginetan txoro eta ezbeharretan gizontasunez bete—, handiagorik egin zuen eta jakinaren gainean zegoen handiagorik egiten ari zela: berak zuela, alegia, euskara munduko plaza zabalera lehenbiziko aldiz agertzen. Eta bertsoei azken umil hura, “debile principium melior fortuna sequatur”, ezarri zionean, lehenengo mugarría jartzen zuela uste zuen noski, menderen mende luzatuz joango zen errenka baten lehenengo mugarría.

Hasiera horrek izan ditu ondoreak; bera baino hobeak beharbada, ez halare behar adinakoak. Detxepareren deiak lauhun urteren buruan bakarrik izan du erantzun betea: Lizardiren “Eusko-bidaztiarena”. Honengan agertzen zaigu poetaren dohai harrigarria: ikasi gabe daki eta begiratu gabe begi argiz ikusten du; pentsatu gabe hitz sarkor betikoak ahora etorri zaizkio. Euskal literaturaren eginkizuna, behar-heha-

rrzkoa eta ber-bertatik ekitekoa, ezin-hobeki agindua daukagu: larreko hizkuntza noranahiko egin, jakite-hegoz jaso, soin zaharrari gogo berria eman eta gogo hortan izar urdinetarainoko asmoak sortarazi.

Lizardik neurtitz hauek ondu zituenetik ez dira urte asko joan: hogeigeri besterik ez. Baina urteok gutxi izanagatik, urte larriak izan dira, gizaldiz gizaldi bere hartan iraun duten gauza asko aldatzeko eta deuseztatzeko indarra beregan zekartenak. Nahitaezkoa dugu, beraz, euskal literaturari geure esku-lanez edo geure gogo onez bederen lagundu nahi geniokeenok geure burua aztertzea, ea zertan garen, itxaropidean ala etsibidean; ea zein den gure eginkizuna eta, batez ere, gure lagundu nahia zenbaterainokoa den.

Paulo apostoluaren hitzak datoz gogora: “Haur nintzenean, haurrari dagokionez hitz egin; haurrari dagokionez uste, haurrari dagokionez asmatzen nuen. Gizondu orduko, berriz, haurkeriak utzi ditut”. Haur ginelarik, geuron bizitza bestek zuzentzen zuen; etxea jasotzeko kezka-kizunik ez genuen. Zama astun hori gurasoek zeramaten bizkarrean. Gero, berriz, gure gain hartu behar izan dugu. Euskal literaturari eta euskararen biziari buruz horixe ikas dezagun eta, ikastea nahikoa ez delarik, buru-bihotzetan josi: lan nekagarri hori, ia ezin jaso ahalako zama astun hori gure gain dagoela, ez duela bestek egingo, ez digula inork eramango. Eta, aski murriztua eta erdi agorturik gureganaino heldu den hizkuntza aurrera ere biziko bada, gure eskuan dagoela ahale-gintzea, orain arte inoiz ez bezala. Eta hortarako nahi hutsa, ondoregabeko nahia, eragin indarririk gabekoa, ez dela aski izango.

Euskal literaturak azkeneko urte hauetan miragarritzko lana burutu du, Orixeren bitartez. Ezin sinestuzkoa da gozogabeko urteotan eman digun euskal bizitzaren irudi garbia. Gure aldiko haize erauntsiek erruki gabe astindu badute ere, geroak lur gainetik osoro urra badeza ere, hor daukagu ez atzoko, ez gaurko, ez biharko, bai ordea betiko, “sub quadam aeternitatis specie”, Jainkoaren begi maitakorretan betidanik egon daitekeen bezalaxe. Eta hor daukagu betiko, batez ere, eusko anima jatorra, sinismen sendoa, Jaunaren sabel beroan zalantzarik gabe etzana.

Egiteko hori egina dago beraz. Lehengoan badirau edo haizeak badarama, ezin urratuzko aztarna utzi du betiko. Eta oraindik ere, Jauna lagun, agiriagorik utziko du, Orixek bere-bere duen beste poema hori argitara eman dezanean. Denborari gogor egitea, etxeak hartu dituen kalteak nolabait konpontzea, hizkuntzak aurrerantzean ere bizitzeko

behar duen kemenez indarberritzea, gure arloa da. Larre hizkuntza dena kale hizkuntza bihur dadin, hain maite dugun garo usaia —norbaitek gorotz usaia esango luke— zertxobait galtzea nahitaezkoa izango du. Kaletarrak ere euskaldun gara, batzuek behintzat, eta zori gaiztoz edo zori onez, kaletarrok gero eta gehiago gailentzen ari. Eta kaletarron buru-bihotzak ez izaki beti lehengo euskaldunenak bezain garbi. Barreanean bi gizonen burruka latza somatzen dugu —berriz ere Pauloren hitzak aipatu behar—, bihotz euskalduna eta buru erdaldunaren arteko burruka amaigabea: ohitura burnizko katea baino lokarri etengaitzagoa baita. Eta euskara biziko baldin bada —eta gure aurrekoena ez baina geure izaera benetan azalduko baldin badugu—, gure herrietako biziera nahasia euskaraz jarri behar nahita ez: gaurko ezinegona, bizi beharra eta ezin-bizia, handinahia, diru gosea, maitasun-gorrotzoak; gaurko gizonen ametsak, zuhur edo zoro; ezerezaren gau beltzean —hiltzeko sortua—, nondik datorren eta zertarako den ez dakienak daraman huskeriazko ibilera galdua eta bera baino goragoko zerbaiten alde gizona bere buruari uko egitera behartzen duen indar ezkutua. Eta goazen lehenbailehen Lizardik bere maitearekin amets-bideetan barrena egin zuen bidaldi luzea berritzera. Bizitz-lege zorrotza hauxe baita: besteren ederra bereganatzen ez duena bestek besterenganatzen duela.

Behar hau ate-joka dagokigu, baina ez da noski guzien belarrietara iritxiko. Gazteak behar horretarako batez ere, gure kidekoek maite izan duten gazte batek bezala «besteek somatzen ez dituzten ezkutuko deiei bihotza idekitzen diotenak». Zernahitarako joera, zernahiren maitasuna nekagarria da beti, kezka eta atsekabez betea. Barrenak hala agintzen duenean, ordea, ez da haren deiei muzin egiterik, haren eskabideetatik ihespiderik inondik ez.

Gure hizkuntzaren egoera estuak ezartzen digun eginbeharra zaila da beraz eta gerorako ez uztekoa. Eginbehar hori betetzeko era askotako laguntzen beharrean gaude. Olerkariak eginbeharra erakutsi digute eta bai aurrera ere —gure lurra emango al ditu— erakutsiko. Amesgileak nahiko ez direla —zorioneko amesgileak!—, eguneroko zeregina noiz eta nola egin behar den erakutsiko diguten gizon burutsuak behar ditugu. Eta beste guzian gain eta edozer baino gehiago, entzule eta irakurleen lana dugu beharrezko. Sortzaileen esanak hauek beren bihotzetan maiteki gorde eta ernatzeko lurrik ematen ez badiete, haien mintzoa «tupiki ozen eta txilin burrunbaria bezala», iraupen laburrekoa izango da.

Eta entzule-irakurleak gaitzeko gai direnak lanari lehenbailehen ekin beharko, gizonaren gaitasunak gutxitan baizik ez baitira berez sortzen.

Jakin dezagun, bada, egiteko hau hartzen badugu, geure bizirako lana hartzen dugula. Aurrekoen ondarea, oinordeko garenez, dagoen dagoenean, gogo onez eta inork hartu behar. Negar alferrik eta errenkurarik gabe lanean jarduteko, urteek zarpildu-itzalia —egia hau da, ahotan ez badarabilgu ere, euskal bihotz askoren ergarria— lehengora ekarriko ez bagendu ere, halabehar gogorrek menderatuko bagintu ere. Antzinakoen *amor fati* hura —kristautentzat Jaunaren borondatearen onartze umila— aldeztu aurretik ongi ikas dezagun.

Asaba zaharren baratza

KOLDO MITXELENA⁵

Euskaldun gehienok, guziok ezpada, badugu geure barrendegian txoko urri eta apaindura gabeko bezain maite bat: gure euskal baratzea. Ez da hori, ezin ere izan, gure lantegi eta atsedeen-toki bakarra, baina nekez geldituko gara luzaroan txoko horri, sarri edo bakanka, ikustaldi-txo bat egin gabe. Haize askatuagoak izate —bizibeharrabehar izaten ditugu; txoko zaharrari —bizibeharrak nahiz ahultasunak eraginda— uko eta iruzur egitea ere gerta daiteke, baina ez dugu heriotzeraino etengo nahi dugularik ere haurtzaroak eiho zuen liluraren sare argala.

Ez naiz hemen abiatuko baratze horren luze-laburra neurtzen. Lehenago ere aritua naiz lan horretan, hala beharrik, eta ez neure burua besterik baino neurtzaile hobetzat neukalako. Aski dugu orain hor ere zenbait lore eder aurki daitezkeela jakitearekin. Baita ere, gainera, bes-terentzat ximel xamar agertu arren guretzat atsegin, begiko eta kuttun direnak ugari.

Ez, oraingo euskal literaturari begitatu nahi nioke soil-soilik, erabat eta gaingiroki, nor eta zerekikoetan gehiegi sartu gahe. Eta euskal literaturari begiratu nahi nioke batez ere gaurko gure arteko gogogiroaren ezaugarri eta salatari den aldetik.

Gure literaturak ere ezagutu ditu, bere txikian, aroak, gora-beherak eta eraberritzeak. Hor dauzkagu Detxepareren agerketa bakartia, ondorerik izan ez zuen Leizarragaren eragina, Materrez gero Lapurdin sortu zen mugimendu bizi eta aberatsa, Larramendiren astinaldi gaitzak zabaldu zuen lurrikara, Bonaparteren itzalean lanari ekin zioten langile apalak.

[5] EGAN 1960 (3-6), 121-134 or.

BIDE ZAHARRAK ETA BERRIAK

Bide aldatzerik larriena, halere, azken mende-mugak ekarri ziguna dugu noski, bai hizkuntzaren axalean eta bai gaiaren mamian. Luzaroan oinkatu ditugu, atzera behin ere begiratu gabe, orduan ireki ziren galtzada zabalak eta ez zitzaigun iruditzen ere beste biderik hauta zitekeenik.

Bi edo hiru lagunen boz ozen bezain bakarra gorabehera, beti (gizonaren «beti» gaixoa, ezinari ostikoka!) hor barrena ibiliko ginelakoan geunden, ezin hobeki genbiltzanez gero. Ez zen inor ausartu esaten, dakidanez, inoiz baino ugariago mintzatzen ginenik euskaraz ezta aho hizkuntza aberastu zenik ere. Gehienok esaten genuen, ordea, eta ez da oraindik ospe hori ixildu, ez dela behin ere, mundua mundu denez gero, azken urteotan bezain ongi idatzi gure hizkuntza.

Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Lehen alai eta harro bezain kopetilun eta ukakor agertzen hasi zaizkigu zenbait, eta zenbait horiek, gutxitu eta ixildu beharrean, ugaritzea besterik ez dute egiten gure artean. Jende berria gailendu da, gazteagoa, zaharragoen usteak maiz txorakeriatzat dauzkaten horietakoa. Zaharragoak, ni ere tartean naizela, inoiz baino hobeto ari beharrean ezin okerrago jokatuak gara horien ustez alde askotatik. F. Krutwig izan zen noski, besteak beste, bide horretatik lehenbizi abiatu zena eta merezi du aitormen hau aspaldi hone-tan ahaztuxea dagoenez gero.

Goizegi da dudarik gabe igaro berria dugun mende erdia aztertze-ko eta epaitze-ko, geurok ere, etsai nahiz aldeko, haren ume eta iloba baikara, orduko haizeak sortu zituen olatuetan baikabiltza igeri, nahiz egina-halean haiekin borroka ari. Ezin jakin guk, segurki behintzat, zer esango duten aldi hori urrutia-otatik, aserre eta maitasunik gabe, ikusiko dutenek. Onik eta txarrrik aurkituko dutela horrengan, hori bai, edozein aldi-tan bezala. Halaz ere, alde txarrak aski nabarmen agertuko diren arren, ez nintzateke gehiegi harrizko besteak, alde onak, garaitzaile irtengo balira haien begietan.

Ez litzateke harrizteko ere oraingo ukamenak aurreraegi joanak izatea. Hori gertatu ohi baita, zealdoka eta zabu-zabuka baizik ez daki-gunez gero ibiltzen, giza-mugimentuetan. Eta zenbat ere ausarki-ago aurreratzen garen, hainbat gogorragoa izango da hurrengo-koen oldarra atzeraka. Gaurko gehiegi-keriek zaharragoen bat izutzen badute, bada,

har beza gogoan gehiegikeria horiek, harri biziaren antzera, ez dutela lehengo gehiegikerien oihartzuna eta neurria besterik itzultzen.

Ez ditut nik gogoko erabat gaurko berrikeriak eta ezin ditzaket izan. Gehiegizkoak direlako batzuetan, beharbada, eta gehienetan gure garai-koek maiteen genituen (txoro-txoroan ala jakinaren gainean eta merezi onez, bestek esan beza) uste eta balioen kontra doazelako batez ere. Ikus bestela hemen bertan, EGANen azken zenbakian, Txillardegiren *Peru Leartza'ko-z* idatzi nuena. Egia esan, dena aitortu behar bada, urdaila berriz asaldatzen hasia nuen ordurako agian.

Nahigabetzen nauenak, ordea, ezin eraman dezakedanak berak, poztu egiten nau bizi beste alde batetik. Gizaldien arteko burrukari legezkora deritzat, bizitzak berekin dakarren legearen semea. Bizirik da- goen herri batean ez ditu gizaldi gazteak aurrekoen sinesteak, esanak eta eginak itsu-itsuan ontzat hartuko eta zenbat ere biziago herria, or- duan eta biziago gizaldien arteko etsaitasuna. Beraz, lehenaren adorazio harrituan ez badaude auzpezturik gure gazteak, bizi garelako seinale da hori, besterik baino gehiago.

KRITIKA

Jaioterri-maitasuna, gainera, bi eratakoa izan daiteke: hobeto esan, bi eratan ager daiteke. Batzuek ez dute loria eta handitasuna baizik ikusten; beren buruari ederretsiz, harrotasunean igeri dabilta txerriak lokatzetan bezala. Beste batzuek, berriz, nahiago izaten dituzte betau- rrekoak begi-estalkiak baino, hots, beren herriaren izaera eta egoera hobetu nahi lituzkete eta behar-beharrezkoa iruditzen zaie horretarako huts eta beltzuneak ahalik argi eta garbien ikustea eta salatzea. Eta jokabide hau lehenbiziko haientzat, esan beharrik ez, izan daitekeen pekatu- rik larriena ezpada ere, ez dabilkio hagitz urruti.

Gazteak kritikazaleak agertu zaizkigu eta ni ere bat natorkie horre- tan. Kritika horrek, amorratua baino amorratuagoa izanik ere, ez du jaioterri-maitasuna desegingo, ez baita hau geure buruari diogun maita- sun hilezkor eta eten-ezinaren ondorea eta eraskina baizik. Harritzeko- rik aski ez badut aurkitzen neuregan, neure herrian aurki dezaket: etxean edo etxe-aldamenean bizi izan naiz beti, baina mundua Elkanok inguratu zuen; ez dut ordena berririk sortu, baina herritar batek sortu

zuen Jesusen Konpainia. Ze arrai! Merimee-ren Don Jose bera, lapurre-tan andaluziarrei irakatsi ziena, ez ote zen, bada, Elizondokoa?

Ez gaitu, ez, kritika pixka batek, edo puxka batek, geure burua ukatzera erakarriko. Egin dezakeen gaitza ere ez da gehiegizkoa izango. Batez ere, gertatu den bezala, zoramen gorrian geure buruari begira luzaroan biziak baldin bagara.

Kritika horrek bi xede ditu: hizkuntza eta ideak. Lotsagarri da, sarri esan dugun legez, beti hizkuntzaz mintzatzen aritzea hizkuntza horren bitartez beste sakonagoko zerbait adierazi beharrean. Lotsagarri eta penagarri eta halaz guttiz nahitaezko. Hizkuntzarekiko auziak ez baitaude oraindik egon behar luketen egoeran, nahaspilarik larrienean baizik.

Nabarmenegiak dira, izan ere, sail honetan hobe beharrez egin diren hutsak. Garbitasuna behar genuen, garbitasuna baino balio garaia-gorik ez balego bezala. Menderen mende ahotan erabiliak gozoz eta zaporez bete zituen hitzak baztertu eta arbuiatu genituen, horien lekuan —zerbait ipintzen genuenean— ez kolorerik ez usairik ez zuten berrikeriak ipintzen genituela. Beste edozeinek egiten zuena bere hizkuntzan egingo genuen guk ere gurean, baina ez besteek bezala: guk hori berbera egin genezakeen hankak mozturik, besoak loturik, baita burua txapelarekin batean zoko batean utzirik ere. Mirestekoa da, benetan, nola zenbait idazlan eder —Lizardiren poesia, esaterako— sortu ziren garai horretan, hiztegia horrela murriztu eta soildu ondoren.

Badirudi gainera iratxo madarikaturen batek okertzen zituela —ezin zuzentzen esan— gure pausoak hitz eta esaera jatorren ordezko bila genbiltzanean. Gerraren edo gerlaren bila ez, baina ihesi genbiltzala, gudu jatorra hautatu beharrean, besterik esan nahi badu ere, guda sasikoa aukeratu genuen; *santu (saindu)* eta *fruitu- sant (saindu fruitu)*-ren ihesi genbiltzala, *deun* eta *arnari* gurasorik gabekoak hartu genituen; abuztua atsegin ez zitzaigulako, antzinako hitz galdu bat “ederturik” —zegoen zegoenean ezin utzi— dagonila sortu genuen; *eztakit hau zer dukan* eta antzeko barrabaskeriak idazten hasiak gara (ez ote digu oraintsu gramatikari ezagun batek erakutsi *izan bedi, izan bitez* hitanoz nola esan behar diren?), “Logika”-k horrela eskatzen duelako; horrexe-gatik beragatik, *dautso, daust* erabili behar omen dira Bizkaian, *deutso, deust* zokoratuaz, “orain-aldiak a bear duelako”. Batasunera bidean, gutxietsi dituzte Bizkaian Euskalerra osoko ditu(z) eta bere kideak, “giputzak direlako”. Euskaldun guzioen aho-lumetan aspaldidanik dabilen osa-

sunaren gainean-en ordez, ezin barkatuzko erdalkeria zelakoan (*hamar egunen buruan, hilabete barru* eta horien gisako beste zenbait esaera ere ez bagenerabiltza bezala), parregarritzko edo negargarritzkotzaz agertu da, atzizki jator bat dagokion lekutik atereaz. Eta horrelaxe ordu luzeetan etengabe aipa daitezkeen beste hamaika eta hamaika.

HITZEN BIZITZA

Orain, gaurko kritikari zitalen batek esaten badu “*arnari ez da ezer*”, erantzun jakina hartuko du: “Egia ba, bai, dirudienez, atzizki bat gaizki ebakiaz eta adituaz sortu zela hitz hori. Guztiaz ere, bada zerbait, Azkuek Aita Iraizozek eta beste zenbaitek erabili dutenez gero eta horiek direla bide literatur euskaran sartuxea dagoenez gero”.

Erantzun honek, egia esan, badu bere pisua eta bertatik bertara begiratzea merezi du. Zer da, izan ere, hitzen bizia? Bistan dago hitzok ez direla gure gisara bizi, ezta lanperna baten nahiz landare baten gisara ere. Hiztegi batean jasoak egoteak, idazle batek behin edo bestetan erabiliak izateak, ez die hitz guztiei eskubide berdinek ematen. Badira batzuek non eta noiznahi sarri erabiltzen direnak; beste zenbait berriz gehienok ezagutu arren, bakanka baizik esaten ez ditugunak; beste batzuek oraindik lurralde eta lanbide berezi batekoak dira, handik kanpora ozta inork dakizkienak; hor egoten dira azkenik inoren onginahiak, apetak eta ezjakinak asmatu dituen bitxikeriak, odolik ez duten hutsaren hurrengo iratxoak, hain zuzen ere ingelesez *ghost-words* deitzen dituztenak.

Gatozen goragoko galderara: “Ez ote dira, bada, *ezer arnari, margo edo itun?*” Bai, zerbait badira, baina galdera horrek beste bat zor du: horiek zerbait badira, ez ote dira ezer euskaldun guziok menderik mende darabiltzagun (liburuetan adina herri-kantetan) *fruitu, kolore eta triste?* Izakiak dira, noski, izandunak edo izatedunak edo nolana ere dela, eta izakiak ez ezik beste maila eta neurri bateko izakiak lehen aipatu ditugunen aldean. Eta euskaldunagoak, jakina, ezin konta ahala euskaldunek euskaldundu dituztenez gero.

Hitzen auzi hau ez da, nere ustez, ez auzia ez ezer: ez luke behinik behin izan behar, pixkaren bat zentzatuko bagina. Zer nahi dugu? Euskara bizi dadin, euskarak luzaroan iraun dezan? Plazara, mundura (horrelaxe esan zuen Detxeparek) irten dadin? Horrela bada, hitz uga-

riak, aberatsak, adiera bereziz josiak behar ditugu. Garbiak badira gainera hobe, baina ez badira ez gara gehiegi kezkatuko. Ez zaizkigu erdaratikoak atsegin, badakit, baina zein da gure helburua? Geure buruaren atsegina ala euskararen ona eta bizia?

Lurreko lohiez gatzatuak eta mamituak daude lurreko gauzak oro. Euskarak bere garbitasun hartan iraun zezakeen Paradisuko hizkuntza zeino, baina Lur-paradisua utzi genuenez gero —han nonbait, Phison, Gehon, Tigris eta Euphrates ibaien inguruan maiztu, zarpildu eta lohitu beharrean aurkitu da, dirua eta jazkiak bezalaxe.

Horrela izango da aurrera ere, biziko baldin bada. Hauta dezagun, bada, behin eta betiko zer nahi dugun: euskara garbia ala bizia. Ez dago beste aukerarik.

Horregatik maite ditut gaurko gazte asko: tentaldiaren ihesi ez dabilzalako, lohiaren beldur ez direlako. Bagenekien lehen euskara sail askotan lantze-zai zegoela eta halaz ere uko egiten genion maiz egin-beharrari, behar bezain garbiro egiteko gauza ez ginelako. Orain, berriz, hor ikusten ditugu *Yakin*-ekoak, esate baterako —eta ez dira horiek bakarrik— katazka bizian zenbait gai zail eta gaitz euskaraz adierazi nahian. Hor agertzen diren idazlan askok ez dutela Euskal-lorategi batean sarrerarik izango? Egileek ere badakite hori, noski. Badakite, ordea, hori baino gehiago dena: norbaitek oker edo zuzen, trakets edo dotore, mordoilo lantzen ez badu, lantzeke geldituko dela alorra. Egungo trakeskeriatik bakarrik jaioko da biharko edo etziko apaintasuna.

Hitzak utzirik, berdin ez dira axala besterik, goazen larriagoetara. Hirurogeiren bat urte daramatzagu batasunera bidean eta badirudi, fruituei bagagozkie, batasun hori uxatzen aritu garela eginahalean, bai Gipuzkoan, bai Bizkaian, bai orain Lapurdin, Baxenabarren eta Zuberoan. Euskalkiak nahasi, bai, egin ditugu, Pasaiaiko ardogileek kolore bateko eta besteko ixurkariak nahasten omen dituzten eran, baina nahastea ez da batzea eta ez da behinere izango. Ondorea: “euskararen” legeak dakizkigulakoan, inor gutxik dakizki gaur bere euskalkiaren legeak; are gehiago, ez dakigu gehienek zein euskalkitan ari garen ere. Oraingo pintatzaile askoren kontua da hori: bere lanbidearen abezea ikasi baino lehen, aspergarri xamarra izaten baita egiteko hori, bide berriak zabaltzen hasi beharra.

ADITZA DELA ETA

Egia esan, badute gaurko askatasun atseginean zer ikusirik aditz sailean lokarriak hausten hasi ziren gorengo idazle eta hizkuntzalari jakintsu batek edo bestek: nori berea emateko, Azkue gogoangarriak eta Orixe euskal-letren aitagoiak.

Ormaetxea jaunaren esana alda dezadan hitzez hitz (Yakin, 9, 89 or.): “Gaurko au bezalako artikuluetan ez duzu aurrera arkituko *nuan*, *nuban*, *nuen*, *nuben*, *nuin*, *niin*, *noon*, *noñ*, *ñuun*, *nun*. Batasunaren bila omen zoazte. Anarki aundi ortan zein aukeratu bada? —Orien guzien ama dana: NENDUN”.

Ba omen ziren behinola bi Aita Santu, baten orde, bata Erroman eta bestea Avignonen. Batzarre bat bildu zuten, beraz, irtenbide bila egoera atsekabetsu horretatik eta Aita Santu berria hautatu, hirugarrena, beste biak bazterturik. Zer gertatu zen? Berriak hartu zuela kargua eta lehengo biek ez zutela azaldu gogorik zeukaten aulkia uzteko. Horrela Kristau-herria, bi Aita Santurekin gaizki bazegoen, okerrago aurkitu zen hirurekin.

Eliz kondairan —ba ote dut esan beharrik?— ez nago oso trebe: badaiteke, bada, esan ditudanak esan ditudan bezalaxe ez gertatuak izatea. Halaz ere, badu bere balioa ixtorio edo parabola antzera bederen.

Bide horretatik ez da anarkia gutxitzen, areagotzen baizik. Ez baitu inork arrazoi larririk gabe bere ohitura utziko iritzi berri bati gur egiteko.

Aurren aurrenik, ez da egia horrelako anarkiarik zegoenik Gipuzkoako literaturan: literaturan diot, euskara idatziaz ari garenez gero. Berrizaleak ezeri begiratu gabe aldaketan hasi arte, ez zen hemen bi forma baizik irakurtzen: *nuan* eta *nuen*. Hura, Goiherrikoa, Bizkaiko *nuban*-en ahaide hurbila; hau Beterrikoa (Donostia-Ernani aldekoa, hobeto), Nafarroa-Lapurdietakoa berbera, Lardizabal goiherriarrak ere, hobe ustez, erabili zuena. Gero, *nun* izkribuz agertzen hasi zenean, Orixe ez zen azkena izan. Besteek, *nuin* eta horren kideek, gerra gutxi eman dute hemen, nik dakidanez behintzat. Beraz, elkarren lehian gaur dabilzki-gun lau formetatik bi —bi berrikeriak, alegia— Orixeren eragitez edo Orixeren laguntzaz irten dira plazara. Ehuneko berrogeitamar gutzira: ez da gutxi. Laster menderatuko dugu anarkia bide horretatik.

Zergatik eman behar dugu ontzat *nendun*, beste guztiak txarretsiz? Beste guztien ama delako, entzun dugu. Honezaz gero mintzatuko nainenez gero, begira diezaiogun beste arrazoiari:

“Nere *nendun* kuttun au ematen asi nindeken 1923’garrenean ere, erri askotan esaten baitzan ordu artan. Bai, Adiskide Berri, erri askotan. Orozko erri aundiskoa da bere baillerakin, eta asi Lezamatik eta Getxora bitartean, eta Laukiniz aldera, Txori-erri zaion lurralde ori bada zerbait. Ez ote zan Gipuzkoaren erdi bat aña 1923’garrenean *nendun* esaten zaneko lurraldea?” (Ibid., 90 or.)

Adiskide Berriren tokian nagoenez gero (makal xamar dabil gizara-joa bolara honetan), haren ordeztu mintzatu beharrean aurkitzen naiz. Adiskide Berri ez dakizkien gauzak elkarren gainka metatuko baldin balira, mendirik altuenak ere zazpi kana eta erdiz estaliko lituzkete, uholde handiko urek bezala; bazuen horratik horrelako zerbaiten zantzua. Irakurria baitzeukan Mikoletaren 1653ko *Modo breve de aprender la lengua vizcayna* delakoan bilbotar hura honela mintzatzen zela: “Yo hazia —*nic eguiten nenduan*. Tu hazias —*suc eguiten sendua*... Nosotros haziamos —*guc eguiten guendua*...”

Adizki horiek askok erabiltzen dituzte, eta ez gaur goizetik, dirudie-nez. Bai, eta zer? Ez da hori jakin nahi genukeena, beste hau baizik: literatur euskararen agertzen al dira? Esateko moduan, ez; ezta orozkoar-ren eta txorierriarren luman ere. Guretzat, beraz, idazteko eta zenbait lekutan mintzatzeko, ez dira inoiz jaio ez balira baino gehiago. Badugu buruhausterik aski orain ametsezko buruhausteekin kezkatzen hasteko.

Gainerakoen ama eta iturburu omen dira. Ez du arrazoi honek ere, ikusiko dugunez, inolazko zer ikusirik darabilgun auziarekin, baina az-ter dezagun bidenabar, halaz guztiz ere.

Esaldi horrek zerbait esan nahi baldin badu, hauxe esan nahi du: *nenduan* (*nendun* baino hobeto) dela formarik zaharrena eta horretatik sortu direla *neban*, *nuan*, *nuen* eta gainerakoak, hotsak legez aldatu-rik ala analogia-bidez ez dakigu, ez baitzaigu ezer esaten. Nolanahi ere, horre-lako lege fonetikorik ezagutzen ez dugunez gero, analogia izan bide da aldaketa horren eragilea.

Rene Lafon, euskalari jakintsuak, berriz, *genduan* eta *zenduan* berria-gotzat dauzka Bizkai hizkerazko txokoren batean aditzen diren *geban*

eta *zebanen* aldean. Hona hemen elkarren ondoan hiru paradigmak: Gipuzkoar klasikoa, Orixeren Txorierrikoa eta Lafonen Leintz aldekoa:

<i>nuen</i>	<i>enduan</i>	<i>neba</i>
<i>genduen</i>	<i>genduan</i>	<i>gean</i>
<i>zenduen</i>	<i>zenduan</i>	<i>zeban</i>

Erakus diezazkiogun orain hiru paradigmok ofizioko gizon bati (ofiziokoa da hizkuntza franko, ahalik gehienak, nola aldatu diren dakiena: latina, luzaroan usteldu ondoren, aspaldi hil zela uste dueña ez da ofiziokoa) eta galda diezaiogun zeini deritzan zaharrena: lehenbizikoa (*nuen*, *genduen*, *zenduen*) aukeratuko du zalantzarik gabe eta irregularrena delako, hizkuntzaren joera erregelarik eza erregelara erakartzean baitatza gehienbat. Ez da hori noski jakite ziurra eta egiazkoa, egiantzekoa baizik. Bere mugen jakile den oraingo jakintza ez baita silogismu ziurrez gehiegi arduratzen, probabilista bihurtu denez geroztik. Baina inork ezagutzen ez duen egiak ez dio inori eskubiderik ematen nabari den egiantzaren kontra oldar dadin.

Demagun, ordea, Orixe hizpidean dagoela. Berriro ere lehengo galdera egin behar: eta zer? Gaztelaniazko *vi* berria *bide* zen lehenago, ziur dakigunez; lehenago oraindik, latinezko *uidi*, bi *i* luzerekin; dirudienez, **woidai* izana da are antzinago. Eta zer?, diot berriz. Inor hasi al da horrenbestez *vide*, *uidi*, *woidai* esaten eta idazten? Zer esango lukete gaztelarrek holakorik ikusiko eta entzungo balute? Neronek uste dut *naiz* eta *aiz* eta **aiza* izanak direla; gaurko *izan*, berriz, **eizan*. Eta zer axola du honek hemen darabilgun auzian? Ahuntzaren gauerdiko ezutlak baino gutxiago. Egun edo bihar—ez dakiola Jainkoari nahi!— *naiza*, *aiza*, *eizan* idazten hasi banadi, alde zurretik ematen diot edozeini esku ero-etxe batean ongi estekaturik sar nazan.

Hizkuntzaren legeak eta ereduak. Bide zuzenetik ibiliko bagara, ez du egon beharko gure baitan, nahierara alda dezagun, gugandik kanpo eta gure gainetik baizik. Izkribu-euskararen, euskara idatziaren ohiturak eta usuarioak ongi finkatuak eta mugatuak zeuden gehienetan, zeuden punturik gehienetan, euskalki bakoitzaren barrenean behintzat ematea behintzat, eta aski jokabide argia dugu haiei amor ematea, haiei lotzea eta obeditzea. Aho-hizkuntzan ez dugu batasunerako biderik idoroko, berezikuntzarako baino, bestearen aldean askozaz ere aldakorragoa eta desberdinagoa dugunez gero.

Biziro maite dugu euskara, beste behin esan nuenez. Biziro maite, baina nork geure gisara moldatua eta aldatua, horrela “politago” delako, ez den denean. Eta hori, nere iritziz, ez da Euskara maitatzea, nork bere burua, bere usteak eta setak, baizik. Gu gara hizkuntzari makurtu behar gatzazkionak, ez hizkuntza guri, gogoak ematen digunean eta gogoak ematen digun bezala. Hobe genuke, hitz batean, euskarak maitasun gutxiago eta begiramen gehixeago jasoko balu gugandik.

ITZULKETAN

Itzulpen ugari izan dugu gure artean euskal literatura hasi zenez geroztik. Itzulpen horiek, ordea, biziro zabaldu eta ugaritu dira azken urteotan. Zorretan gaude lan horretan aritu eta ari direnekin, premia-zkoak baitziren itzulpenok eta hizkuntza lantzeko bide gokia.

Ez dakit ordea horien balioa goregi jasoa ez ote daukagun. Erruz agertzen dira itzulpenak hizkuntza landuetan, baina ez diote itzulpenek ematen literatura bati bere maila, berezko obrek baizik. Literatura baten lora-aldietan itzulpenak berez datoz, gorputzaren ondoren isatsa datorenen bezala. Isatsa horratik ez da gorputza: ez da gorputzarentzat kalte gehiegirik gabe moz daitekeen eraskin luzea edo laburra besterik. Gehiago txundituko ditugu arrotzak gure obra bat haien erdarara itzuleraiz haien erdaratik hamar gureganatuaz baino.

Herri oso bat itzultzaile bihurtzeak baditu bere arriskuak, ongi agerikoak gainera. Ez da hizkuntza bere buruaren jabe, besteren mirabe baizik: besteren hitzak, esaerak eta legeak dauzka beti gogoan haiei nola egokituko zaien asma-beharrez. Hona adibide bat. Euskaltzaindia bere hiztegi handia prestatzen ari zelarik, ez zuen inork txintik atera hiztegi hori erdal-euskal hiztegi bat zelako, hots, ez euskaraz mintzatzeko bidea, baizik eta erdaraz esanak euskaraz berresatekoa. Erdalakeriaren ihesi ote genbiltzan ala erdakeriaren bila.

Hona oraindik beste bat. Badirudi gure gramatikariak, euskara bere-berean aztertu beharrean —eta zenbat eta erdalakeriaren etsaiago, orduan eta areago— ez dutela beste kezkarik erdal kategoriak euskaraz nola adieraz daitezkeen azaltzea baizik. Oraindik orain idazten zuen, esate baterako, Umandik, Aita Omaetxebarriaren iritzia zuzenduaz: “Sar(tu) ziteken: podia o hubiera podido entrar. Gure ustez, erderazko ”podia entrar” eta “hubiera podido entrar” ez dira berdin. Beren ar-

tekoa aundia dala deritzaigu". Gure ustez ere, horrelaxe da. Baina nekerik gabe egiazta daiteke —nekerik gabe, gramatika jakite enpiriko bat denez gero, testuetatik atera behar dena, ez inoren burutik— euskarazko *sar zitekeen* (ziteken hori berbera duzu, laburtua izatea) erdaraz “*podia, pudo, habia podido, hubiera podido entrar*” itzul daitekeela, batere bereizkuntzarik gabe. Aldi horiek gaztelaniaz bereizten direla, eta guri zer? Zertan ari gara? Erdal ala euskal gramatikaren legeak ematen?

Honela darraio Umandi: “Noizko egingo da argia? Egitan, ausaz, gai au, beste ainbeste bezela, bear danez uler ta adierazteko, yakitunek euskeraz beren burua egingo dutenean ikusi ahal izango dute. Beren kultura laterazkoa edo beste edozein erderazkoa izan dedin bitartean, zalla edo izango zaie: nai ta nai ez, beste kultura oiek, aien gogoan, beren lana egiña izango baitute”.

Iritzi hau, nere ustez, gure aurrerazaleen iritzien eredutzat har dezakegu: geroak ekarriko du argia. Bitartean, nola etorkizunaren jakite ziurrik ez zaion inori eman, beste edozeinenak adina balio du nere usteak. Hemen, horratik, ez gara biharko hizkuntzaz mintzatzen, gaurkoaz baino, eta gaurko hizkuntzaren legeak eta oinarriak ez daude geroan, aldi igaroan baizik. Lot gakizkion, bada, den hizkuntzari, izango dena aztiei eta sorginei utzirik.

Beharbada uste du Umandik erdalkeriak bera gutxiago kutsatu duela Axular, Mogeldarrak edo Agirre Asteasukoa baino. Beajondeiola! Gure ondorengoak agian gu baino garbiago aurkituko dira oraindik kutsu horretatik. Beajondeiola, berriz ere! Begien argia galdu ez duenak ez dezake horrelako usterik izan, aski baita gogoratzea gure gurasoak zer ziren gu eta gure ondorengoen aldean, aski baita berdintzea idazle zahar bat berri batekin. Azkeneko lan hau Aita Mokoroak aspaldi egin zuen nik egin dezakedan baino hobekiago.

Garbizaleen garbizaletasuna ez da “eza” besterik —Barandiaranengan ikus daiteke “ez” hori zer den— eta “ezetik” bizi da, huts hutsik. Hitz honek erdaratik hartua zirudik: bazter dezadan. Esaera honen antzekoak erdaraz aurkitzen dituk: arbuia ditzagun horrelako erdalakeria zantarrak. Erdararen zerbitzari izatea nork bere hizkuntza aberas-teko eta hornitzeko izango baldin bada, ez deritzat gaizki. Baina erdararen mendean ibili, haren agindupeko izan, gure hizkuntza bakantzeko eta murrizteko...?

EUSKAL KULTURAREN MUGAK

Nik ez dakit gogoan ongi hartzen ote ditugun etorkizuneko euskal kultura horrek izan ditzakeen muga hertsia. Hitz horrek, izan ere, azalari, mintzabideari, begiratzen dio gehiago mamiari baino.

Egin dezagun kontu begien aurrean daukagula ametsik xurigorriena egia bihurturik. Gerta daitekeen amets horretan euskara ikusten dugu ikasbide eta irakasbide nagusi eginik, behengo mailatik hasi eta gorengoraino. Entzun ere gure doinuak maiz entzuten dira noizpaiteko arrotzen tokian.

Besterik ere ikusten eta entzuten da, halaz guztiz. Gure herri-kantek flamenco bazter dezakete: ez hainbeste Bach eta Beethoven. *Abarrak* irakur daitezke **Alivio de caminantes**-ko ipuien ordeztu: Txejovetek idatzi zituenen ordeztu ez horrenbeste. Peredak adina balio du beharbada Txomin Agirrek: ez da ordea orduan ere izango Cervantesen neurrikoa. Are gehiago antze-sailetik jakintza-sailera gatozenez: ez dugu gure ametsen erdararen oihartzuna baizik entzuten euskal hitzetan. Jakintza liburuak egin dituztenek erdarazkoak itzuliaz eta antolatuz egin dituzte, erdara erabili baitute gehienbat haiek ere gure antzera beren ikastaldietan eta erdaraz mintzatzen baitira hitzez nahiz izkribuz beren baitarik zerbait sortu edo aurkitu dutenean beren lankideei jakinerazteko.

Bestela esan, zordun gara zenbait kultura sailetan, duguntxo pixkaren zordun, nahiz euskaraz nahiz erdaraz mintza, eta zorrak aitortzea eta ezagutzea dagokio zordun onari, pagatuko ez baditu ere. Horrelako eginkizunetarako ez dugu gure artean ez gogorik ez girorik izan. Erruduna nor den jakiteak ez du axola handirik, baina hori ondo jakinaren gainean dugula abiatu behar dugu bide horietatik.

Mirestekoa litzateke, beraz, egokiagoa eta aberatsagoa izatea euskal hiztegia filosofia eta jakintza-gaiak adierazteko, entzun ohi dugun legez, inguruko erdara harroena baino. Berez gai denik euskara horretarako eta gehiagotarako, beste edozein hizkuntza den bezalaxe, ezin uka, baina egungo egunean landugabea luzaro landuak baino gaiago eta zehatzago izan? Gaitz dirudi.

Euskararen gehiagotasuna honetan omen datza: euskarazko hitz elkartuak eta erakarriak “ziodunak” izatean (*motives*), alemanez gertatu

ohi den bezalatsu. Horrelako hitz bakoitzaren elementuek eta elementu horien antolabideek euskarari bertan dute oinarri eta gaurko euskaldun batek uler ditzake horrexegatik, nahiz sortu berriak izan. Inguruko erdarek, berriz, bestetandik harturikako gaiez —antzinako hizkuntza baretetik edo bestetik— osatzen dituzte beren hitz eskolatuak. Horrelaxe, artzai edo ikazkin euskaldun bati azaltzen badizkiogu teologiaren edo fisikaren izkutusakonak, jabetuko da gure hitzen mamiaz; ez, ordea, erdaldun ezjakin bat, erdaraz sail horietan erabili ohi diren hitzak badara-biltzagu.

Ederki dago hori: ez, ordea, uste dugun bezain ederki. Gauzatxo bat ahaztu zaigu, beti bezala: teologiako eta fisikako hizkuntza bereziaren eginbidea ez dela alegia artzai-ikazkinentzat adieraz eta adierazkor gertatzea, ikasiak beren artean zehazkiro mintzatzeko izan zirela sortuak hizkuntza horiek. Eta artzai-ikazkinak utzirik nere antzeko erdi ikasietara baldin bagatoz, nabari da zer gertatzen zaigun, behin eta berriro: hitz eskasean aurkitzen garela sail askotan eta, okerrago dena, hitzak ditugunean hitz horiek ez daudela erdarazkoak bezain zehazkiro mugatuak. Eta, nere ustez, zehaztasunak balio du argitasunak eta garbitasunak adina gai horietan.

Ez dugula eta ez dakigula ez dakigun bitartean ez gara izateko eta jakiteko bidean sartuko. Eusko-Ikaskuntzak, jakinaren gainean, laburtu zuen esaerak dioenez:

Bekoak goikoa eskondu leidi
Ta txikiak andia benzi leidi
Asmuz ta jakitez.

Nekez, ordea, asmo-jakiterik gabe. Eta ez dakigula jakitea omen da jakinduriaren hasiera eta iturburua.

EUROPA ETA GU

Europako haizeak onak ala kaltegarriak ditugun: hona orain piztu eta berritu zaigun auzia. Berandu xamar gabiltza, gehienetan bezala, auzi hori 98-koena berbera denez beraz, aurre askoan ibili zela behin Euskal herria gai horretan, Azkoitiko zalduntxoekin.

Ni behintzat ezin naiteke zalantzan hasi Europari buruz, nere sustrai guztiak European baititut. Europaren kultura —berak sortutako nahiz besterengandik hartutako gaiez oratua— gu guztiona da, nerea ez

ezik, nahi badugu eta nahi ez badugu. Gure berezetasuna ez da europartasunaren hezur-mamiei usai eta kolore berexi-antzekoa ematen dien larrintz mehea baizik.

Literatura, pintura, musika, eskubidezkoak uka eta arbuia ditzake Euskal herriko semeren batek. Bada ordea beste zerbait horiek baino indartsuagoa, nahiz baliotsuagoa ez izan, inongo herrik ukatuko ez arbuiauko ez duena: European sortu zen jakintza.

Dirua ez da zoriona, baina haren atzetik gabiltza gehienok, baita euskaldunok ere. Jakintza ez da salbabidea, baina eskeintzen dizkigun dohaiak tentagarriegiak dira haien ihesi ibiltzeko. Dohai horiek dira jakitea eta, jakitea aski ez dela, indarra edo, berriz hasi den bezala, boterea. Teknika soilaren jabe egin garen euskaldunok itxuragaiztoko fabrikaz bete ditugu behinolako soro eta basoak. Saia gaitezen, beraz, kultura baten alde onez lehenbailehen jabetzen, alde txar askoren jabe aspaldi egin ginenez gero.

Arrisku bat ikusten dut gure gazteriarentzat: European barrena asearen ase sortu diren kezkek eta errenkurek ez ote duten saihestuko hartu behar lukeen bidetik. Guk gosea berdintzeko daukagu; ez dugu oraingoz asearen beldurrik.

FILOSOFIA ETA JAKINTZA

Badabil azken aldi honetan polemika bizi bat gure artean —izanaz, izateaz eta izakiaz— Orixe eta Aita Intxaustiren artean, eta atseginaren atseginez irakurri ditut biok argitara dituzten artikuluko ederrak.

Orixe Orixe berbera da beti, baina eztabaidaren haize haserreak berotzen duenean inoiz baino ibilera arinagoa agertzen du. Bestea, berriz, harritzekoa da nola moldatzen den adierazkizunik zailenak hizkera argi, zehatz eta —nere ustez— garbi batean adierazten.

Batak, eta biak bat datoz honetan, ez omen ditu beti bestearen esanak ongi aditzen. Neri behintzat, hizkuntzaren aldetik, ez zait horrelakorik gertatzen. Beste alde batetik, berriz, gaiaren aldetik, esango nuke, horrenbestetaraino ausartuko banintz, ez dudala ia tutik ere ulertzen horien auzia.

Hori ere ez da gehiegi, milaka baitira edo miloika nik ulertzen ez ditudan gauzak. Nere oraingoz dudak, ordea, barrenago bota ditu erroak.

Nerekiko ari naiz galdezka ea auzi horrek —gaia eta tratatzeko modua direla eta eta ez idazleen erruz— ba ote duen behar bezalako funtsik. Esaldi horiek badute noski zentzurik, baina ez dakit musika eder edo poema bikain baten zentzua oso bestelakoa ote den.

Bertrand Russell-ek, Tarski-k edo Carnap-ek (lagunarte ederrean irten naiz plazara) berehala ebakiko lukete noski eztabaida: horien eta beste askoren aburuz, ezin egiazta ez gezurta daitekeen esaldi batek ez du ezer adierazten, ez du ezer esan nahi. Horrenbestetara heldu gabe, pentsa daiteke gaurko egunez, mende joanek hala erakutsi digutelako, ezin dezakegula bestetan adinako sinesterik izan arrazoi hutsaren eta arrazoibide soilen indarrean. Giza-ezagueraren mugak hobeto ezagutzen dira gaur eta, nahiz batzuek aurrerago eta besteek atzerago muga horiek ipini, galdu da alde guztietan haurtzaroko uste oso hura.

Guзtiok dakigu zerk eraman duen hondamendira zorioneko sineste hura. Senide gazteago bat jaio zitzaion filosofiari eta etsai bat, senidea zuen aldetik. Gazte hau, filosofia jira-jiraka zebilen bitartean hegan —gero eta jira zabalagoetan, beharbada—, poliki-poliki, gorputza lurretik jaso gabe, aurrera joan baita, gero eta aurrerago. Jakintzak erreka jo zuela aldarrikatu zuen Brunetiere-k eta geroztik ere horrelako zerbait ematen dute aditzera zenbait albistarik. Gezurretan noski, zoroak berak igerriko baitio jakintza aurrela doala, onerako edo txarrerako.

Nekez izango da gaur filosofiarik, filosofiaren izena merezi duenik, jakintza-oinarri sendorik gabe. Ba ote dugu hemen horrelako oinarririk? Bestek erantzun beza. Ez liguke egingo, nere ustez, lehen filosofiaren gailur agorrak pixka batez utziko bagenitu beheraxeagoko lurrak, haritzak eta pagoak eta nolanhiko landareak ekar ditzaketanak, zertxobait lantzeko. Gure ezagueraren kemenak eta mugarriak hobeto ezagutuko genituzke behintzat.

HIZKUNTZA BIZIA

Hobe litzateke, esango du norbaitek, hizkuntza biziak gure artean duen egoeraz mintzatzea, literaturaz eta filosofiaz baino. Errazago izaki ordea honelako gai sakonez mintzatzea.

Bai, errazago da literaturaz mintzatzea eta errazago ere da literaturaren bidez zerbait egitea. Badakigu behinik behin literaturak —eta edozein kultura-lanek orobat— ez diola hizkuntza biziari, xuxpertuko ez

badu ere, mesede besterik egingo. Probetxuzko denez gero, beraz, ez dago egiteko hori besterentzat uzterik, bestek ez baitu landuko geurok lantzen ez dugunik.

Asko esan nahi du kultura-lanetan, beste edozeinetan bezala, aldez aurretik begiz jota edukitzeak helburuak, mugarriak, pausoak eta bi-deak. Guztion onerako izango den eran gai horiezaz elkarrekin mintzatzeko adina etorri zaigu. Ea hurbil dugun Urte berriak aurrerapidean aurreratuak ikusten gaituen.

Koldo Mitxelena. Biografia¹

Herriko seme

Koldo Mitxelena Elissalt, Errenteriako Goikokalean jaio zen 1915eko abuztuan. Hirurogeitamabi beteak zituen, beraz, hil zenean.

Txikitan oin batean tumore xuri bat sortu zitzaion, eta urtetan egon zen gaixo; ez zuen lagunarteko jolasik ezagutu zortzi urte bete zituen arte.

Aita otargina zuen, eta honen ondoan, herriko berriketak entzuten zituen bitartean ikasi zuen irakurtzen, eta, beste eginkizunik gabe, oso zaletu zen; batez ere euskarazko paper eta aldizkariak izaten zituen gertuen, aita oso abertzalea baitzuen.

Zeruko Argia batez ere; baita erdarazko Salgari eta Julio Vernereren abenturak ere, hauek bizi zituen geldi egon behar horren truke.

Hala, Sarako Dr. Lerenboure-k sendatu zuenean, zortzi bat urte zituela, hasi zituen eskolak eta lagunarteko jolasak.

Gerraurrean amaitu zuen batxilergoa, 1935ean.

“Abertzale, etxean egin ninduten”, dio berak, “baina ez ninduten alderdi bateko eraginetara bultza; hala ere, ‘Eusko-Gaztedi Kiroltaldean’ aurkitu nintzen lagunekin Arturo Campi3n-ek Errenteriako batzoki berria hitzaldi batez inauguratu zuenean”.

Hogeitabat urte bete gabe zituen gerra lehertu zenean, eta batez ere errenderiarrez osatu zen “Itxarkundia” batailoian izena eman eta egin zuen ezarri zioten gerra. Gero, gorroterrian galtzea suertatzen zaionen prezio gogorra ordaindu behar izan zuen: bizia txiripaz salbu lortu ba-

[1] Lan hau BIDEGILEAK 1. Karpetan agertu zen 1987. urtean. Martin Ugalde, Hernike Kn3r eta J. Haritschelhar-ek idatzia.

zuen ere, ia zortzi urteko espetxe zigorra betearazi zioten, bi alditan: lehenengoa, sei urtekoa, eta bigarrena, bi urtekoa.

Gero egin zituen lan guztiak burutzeko denbora gerraondoko jazarpen eta trabaz mingostuak izan ziren.

Nortasun ernea

Zientzi gizonaren zehaztasunarekin neurtzen zuen bere burua, bere lanak, eta askotan besterenak ere; beretzat hertsia bazen, hala izaten zen besterentzat, askotan ironiaz, eta noizbehinka eztenkari garratza ere izaten bazekien eztabaidetan, batez ere idatzietan.

Pentsamoldez zabala zen gizona, bihozkorra zen, bestalde, eta bazekien zabal-goza izaten ere, batez ere lagunkorra irakaskuntzan.

Mitxelenagandik tesiak eta liburuak egiteko laguntza oparoa jasotako asko da, seguraski Koldok berak jasotakoak baino askoz ere zabalago emanak, eta berak jasotako hauek aitortzea ez zitzaion batere kostatzen, batzuk politikaz bestelakoak izan baziren ere.

Gerra eta gerraondokoak

Koldo Mitxelena ez zen, noski, gerrarako gizona, baketsua baizik; baina ezarri ziguten gerran “geure burua defendatu besterik ez genuen egin”, eta honetan ahalegindu zen.

Bere alaba Itziarrek dioen bezala: gerrako denboran egin behar izan zuena lasaitasun batez joan zitzaion.

Gerraondokoa izan zen okerrena: erru gabeko zigorrak jasan behar izan zituen, eta injustizia eta mendekua, bengantza, izan ziren Koldorentzat jasaten gaitzenak.

Berak jasan zituenak baino, bere ama Joxepa Inaxi Elissalt-ek, alar-gun eta etxean bakarrak, sufritu behar izan zituenak baizik.

Lehenengo sei urteko gartzelalditik itzuli zenean esan omen zion, ama euskaldunaren sotiltasunarekin: “Etorri al zara?”

Eskolarik gabeko hizkuntza

Eskolarik gabeko hizkuntza zuen Koldo Mitxelenak berak, eta inguruan zituen euskaldunek. Herri osoa zen euskaraz ikasi gabea.

Menéndez Pidal-en liburua: *Gramática histórica española*, izan zen esnatu zuena; alegia, horrelako zerbait behar zuen euskarak, eta behar bada Koldo berak zerbait egin zezakeen bere aldetik.

Euskaraz jantzia zen euskaldun batekin gartzelan aurkitzeak egin zion on handia; Ander Arzelus, izan zen hau, kazetaritzako lanetan “Luzear” ezizenez izenpetzen zuen kazetari handia, eta Gipuzkoan genuen euskal antzerkiaren kritikorik onena; gozoz aitortu du beti Koldok Arzelusi zion zorra. Eta ez hizkuntza aldetik bakarrik, baita hizkuntza ikusteko zuen modutik ere.

Unibertsitatea

Gure herriaren eta euskararen kasuan bezala, Koldo Mitxelenaren ikasketak gartzela izan zuten Unibertsitate. Aurretik Unibertsitatean inoiz izan gabe egin zituen azterketa nagusiak.

Gaurko Unibertsitatea, irekia eta publikoa nahi zuen.

Koldo Mitxelena, Filologia Klasikoan lizentziatu zen Madrilen, 1951, eta bertan doktoratu zen, 1959an, euskal fonetika historikoazko tesi batez, cum laude.

Urte batzutan latin irakasle instituto bitan izan ondoren, 1967an lortu zuen Salamancako Unibertsitatean Indoeuropar Katedra, Espainian lehena. 1969-1970 ikasturtean Sorbonne-ko Unibertsitatean (Parisen) eman zituen Hizkuntzalaritza Orokorraz eskolak, halaber hango École Pratique de Hautes Études-en euskarari buruzko ikastaro bat.

Euskal Herriko Unibertsitatearen ametsa gauzatzen hasi zenean, Salamanca utzi eta Gasteiza etorri zen: 1977-1978 ikasturtean eman zuen jadanik ikastaro bat euskararen historiaz Arabako Ikastetxe Unibertsitarian eta, Fakultatea sortu ahala, Indoeuropar eta Euskal Sailaren buru bihurtu zen. Zahar-saritu arte bertan egon zen. 1985ean Unibertsitateko lehen irakasle emeritua izan zen.

Maisu eta irakasle

Goi mailako hizkuntzalaria genuen Mitxelena. Filologia Klasikoaz artikulu batzu egina, nabarmendu zen orobat Hizkuntzalaritza Orokorean nazioarteko mailan. Euskararen ikerkuntzari dagokionez, euskal linguistika eta filologiaren oraingo oinarriak berak ezarri zituen. Batere gehiegikeriarik gabe esan daiteke Mitxelena izan dela euskalari gorena.

Euskararen iker-alor guztiak ukitzen zituen, gainera, hots, linguistika eta filologia, literatur kritika, etab.

Egile ez-ezik, eragile izan da Koldo Mitxelena. Euskal Herriko Unibertsitatea abiarazten eta sendotzen laguntzeaz gainera, tesi, tesina eta gainerako iker-lan anitzen suztatzaile aritu da, Euskal Herrian eta hemendik kanpo.

Euskaltzaindiak mende erdia bete zuenean, 1968an, eman zitzaion Mitxelenari euskara bateratzeko oinarri-txostena egiteko agindua. Bai eta ederki bete ere.

Mitxelena unibertsitaria

Unibertsitate ikasketak gartzelan hasi zituen Koldo Mitxelenak. Gudarri –eta preso– ohia izateagatik zuen oztopoa gainditu zuenean, esku-bide osoko irakasle bihurtu zen Salamancan (urteoro urteoro mintegiak eta hitzaldiak ematen zituen han lehen). Parisko Unibertsitateak deitua, ikasturte bat pasa zuen Sorbonne-n.

Azkenik, 1977az gero, Euskal Herrian hasi zen irakasten Unibertsitate mailan: ikastaro ireki bat eman zuen 1977-1978 ikasturtean, eta hortik aurrera indoeuroparraz eta euskaraz eskolak eta doktoradutza ikastaldiak Gasteizko Fakultatean.

Mitxelena jakitunen lagunartean

Frango goiz hasi ziren hizkuntzalariak Mitxelenaren merezimen-duak aintzat hartzen.

Euskaltzain osoa da, 1952az gero, eta Espainiako Erret Akademiako Urgazlea, 1963an izendatua. 1956an Société Linguistique de Paris dela-koak bere lagunen artean jaso zuen, eta handik laster Linguistic Society

of America-k. Symposium, kongreso eta gainerako batzarre zientifikoe-tan antolatzaile eta partehartzaile izana da.

Merezimenduengatik anitz sari eman zaizkio Mitxelenari. Aipa dezagun hemen: Ossian Saria fundazioarena, Hamburg), Menéndez Pidal Saria, Alfonso X.a Jakitunaren Gurutze Handia, Barcelonako Unibertsitate Autonomoan eta Bordelekoan Doctor honoris causa, etab.

Mitxelenak harreman asko eta sendoak izan ditu hizkuntzalari ospetsuenekin: Azkue, Urquijo, Tovar, Martinet, Alarcos, Lapesa, Schmidt, Allières, Coromines, Albertos, Rohlfs eta abar luze bat.

“Nik matematikari izan nahi nuen”, esaten zuen Mitxelenak. Eta egiaz matematika ez zuen behin ere eskuetatik urruti izan. Baina gartze-lan Menéndez Pidal-en *Gramática histórica española* liburua irakurri zuen eta euskarari zegokiola horrelako zerbait egin zitekeela pentsatu.

Bizitzak horretaturik, beste alor bat utzi behar izan zuen, erdizka bederen: Hizkuntzalaritza Orokorra. “Ni gogoz kontrako filologoa naiz.” Baina Koldo Mitxelena ederki gailendu da bi alor horietan. Ezagunak dira, esaterako, hizkuntza indoeuroparrez argitaratzen ziren liburu eta artikuluei buruzko Mitxelenaren kritikak.

Euskal fonetikaz landara, agian maiteen zituen gaiak onomastika eta hiztegegintza ziren.

Apellidos vascos liburua (1. argitaraldia 1953) mugarri antzo gelditu da euskal eta inguruko deituren ikerlan-esparruan, datu ugaritasunagatik eta analisi zorrotzagatik.

Hiztegegintzaz denaz bezanbatean, *Landuchioren hiztegia* (16. mendekoa) argitaratu zuen Mitxelenak, M. Agud-ekin batera, sarrera bikain batekin (1958), eta sari bat irabazi zuen bere Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue liburuz (1970).

Zorigaitoz, aspaldisko hasia zuen Orotariko Euskal Hiztegia burutu Gabe ez ezik, lehen liburukia, 1987ko abenduan argitaratuko dena, ez zuen kalean ikusi ahal izan.

Hizkuntzalari jakituna ez-ezik, euskal idazle euskaltzalea izan da Koldo Mitxelena: euskara, bere aberriaren hizkuntza bezala ere maite izan du. Maitasun horren zerbitzuan erabili ditu bere jakitatea eta idaz-

le-dohainak. Irakurle xumea eta euskal idazlego jasoagoa, denak izan ditu gogoan bere lan teoriko, kritika eta kultur iruzkinetan.

Besteak beste, maisugo horrek bi lantegi ditu, behinenak:

EGAN Donostiako aldizkaria (1948) eta Euskaltzaindia. Euskararen historia, berorren Literaturarena, gaur eguneko egoera, etorkizunerako erizpideak: guztiaz eskaini du bere gogoeta argigarria.

Euskararen iraganaz, mugarria den hainbat lan utzi du Mitxelenak: *Sobre el pasado de la lengua vasca* (1964),

Lenguas y protolenguas (1962), *Apellidos vascos* (1953),

Textos arcaicos vascos (1964) eta bere doktore-tesia izan zuena, adibidez: *Fonética histórica vasca* (1961).

Hizkuntzaren lehena eta ondarea jaso ditu horietan. Ez da ahantzi behar, gainera, euskal Literaturari ere eman ziola begiratu on bat: *Historia de la Literatura Vasca* (1960). Alor hain ezberdinetan, beti ere maisuki mintzatu da.

Batez ere euskaraz euskaltzaleentzat idatzi dituenetan euskal kulturaren egunean eguneko arazoez ere arduratu da. Mezu hau *Mitxelenaren idazlan hautatuak* deitu liburuan dago bilduta (1972). Aberatsa du hori, eta aberatsa bere prosa trinko eta zintzelatua. Kultura jaso eta zabalekoa ageri da autorea, kritikari zolia, euskalgintzaz biziki urduri. Lan hauetan dugu batipat idazle-belaunaldi gazteagoaren gidaria.

Euskalari euskaltzale

Euskararen orainaz eta etorkizunaz ere arduratutako jakituna izan da Mitxelena. Hizkuntza gaurkotu beharra garbiki ikusi zuen, eta horretarako lanetan zuzenki parte hartu, bileretan ez-ezik, eztabaidetan ere. Ezagunak dira xede horrekin egindako txosten, artikulu eta liburuak.

Euskarari bere geroa segurtatzeko Mitxelenak utziko digun altxorrik oparoena *Orotariko Euskal Hiztegia* dugu (1987): hondorik gabeko gordairu honetan metatuko dira, inoiz eta beste inon baino areago, euskararen aberastasunak. Zoritxarrez, obraren ale bat ere ez du argitaratuta ikusterik izan autorea.

Mitxelena Euskaltzaina

Euskaltzain oso izendatua izan zenetik (1952), Erakunde honen barnean gizon ardatza izan da Mitxelena, heriotza arte. Eginkizun orokorretan bazkide bezala, Zuzendaritzan, askotan Batzorde-buru gisa eta Iker-Sailaren arduradun bezala, Euskaltzaindiaren azken hogeitamar urteetan Mitxelenaren erizpideek eta asmoek pisu handia izan dute Akademian. Euskara baturako lanetan (Arantzazuko Txostena, aditz baturako proposamena, etab.), hiztegi gintzan, euskal gramatikan: une gakoean presente da jakitun hau.

Mitxelenaren idazlan hautatuak

Mitxelenaren euskarazko lanak aldizkarietan agertu izan dira batez ere, eta sakabanatuta daude. Hala ere, 1972rarte idatzitako en bilduma egokia da *Mitxelenaren idazlan Hautatuak* hau, P. Altunak paratua eta Bilbon argitaratua emana.

Orotariko Euskal Hiztegia

Hizkuntza arautu eta idatzietan, hiztegi orokorrak leku nagusia izan ohi du hizkuntzaren erabiltzaileen artean.

Euskal hiztegien historian, gaurdaino bik bederen eragin zabal eta iraunkorra izan dute: *Larramendiren Diccionario Trilingüe* deituak (1745) eta Azkueren *Diccionario Vasco-español-francés-ek* (1905-1906).

Euskara idatziaren arorik emankorrenean, laurogei urtetan, Azkuerena izan da hiztegi gidaria.

Mitxelena eta beronen lankideen *Orotariko Euskal Hiztegia*-rekin aurrera-pauso handi berria emango da ondoko euskararen onetan: lan izugarri eta bazterrezina.

Euskararen batasuna

Euskal dialektologiak beti arduratu izan bada ere, Mitxelenak era berean beti azpimarratu du euskararen funtsezko batasuna. Euskara literario baturanzko proposamen akademiko orokorra berak prestatu zion Euskaltzaindiari, Arantzazuko Batzarrerako (1968). Proposamen haren inguruan sortutako eztabaida sozialean, Euskaltzaindiarekin egon izan da Mitxelena, geroztik.